

■ Του ΧΑΡΗΣ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (357)

Οδοιπορικό στο Αρκαδιώτικο φαράγγι

Το Αρκαδιώτικο φαράγγι το είχα πρωτογνωρίσει από ψηλά, διασχίζοντάς το από τον δρόμο προς το μοναστήρι, ήδη από το έτος 1969, σε σχολική εκδρομή με δασκάλα την αιμνηστή Καλλιόπη Παττακού. Το είδα πολλές φορές από τότε, ανηφορίζοντας αρχικά για τις «Μαθητικές Κατασκηνώσεις Μονής

Αρκαδίου» αλλά και ως ενήλικας αργότερα. Όμως ποτέ δεν είχα φανταστεί ότι θα το διέσχισα από μέσα μέχρι το 1998, που το περπατήσαμε (καλύτερα σκαρφαλώσαμε) μέχρι σχεδόν το χωριό Πίκρης με τον δάσκαλο Γιώργο Πολάκη και τους μαθητές του του Δημοτικού Σχολείου Χαρκίων, στα πλαίσια περιβαλλοντικού προγράμματος. Στον Πίκρη είχα πρωτοπάει μια δεκαετία πριν, το 1987, οργανώνοντας εκδρομή για τις ομάδες φωτογραφίας του Κέντρου Νέων. Εκεί είχαμε γνωρίσει έναν άνθρωπο-γνώστη και πρεσβευτή της περιοχής, τον Κώστα Μπικρική. Η διπλανή φωτογραφία είναι από εκείνη την εκδρομή, πριν σαράντα σχεδόν χρόνια. Το ψηλό αγόρι είναι ο τότε φοιτητής και σημερινός πανεπιστημιακός καθηγητής Δημήτρης Παπαζαχαρίου.

Από τότε οι εκδρομές που έχω οργανώσει στο φαράγγι είναι πολλές, με πρώτη εκείνη του 1999 για εκπαιδευτικούς, με φιλοξενία και προσφορά λεωφορείου για τη μετακίνηση από τον τότε δήμο Αρκαδίου. Είχα μάλιστα τότε επιστημονική επίσημη επίσκεψη στον δήμαρχο Γιώργο Φανουράκη το πρόβλημα των λυμάτων του Αρκαδίου, τα οποία κατά την τουριστική περίοδο, με τους χιλιάδες κάθε

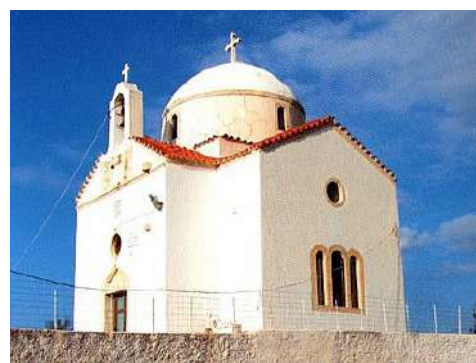
μερα επισκέπτες τη θερινή περίοδο, δημιουργούν πρόβλημα ρύπανσης στην κοίτη του ποταμού. Ο ποταμός αυτός, που και το καλοκαίρι διατηρούσε μια στοιχειώδη ροή νερού, ιδιαίτερα από την πηγή των Μύλων, αφού διασχίσει τον Πίκρη συνεχίζει προς τη θάλασσα, εκβάλλοντας στην περιοχή του Σταυρωμένου. Ο όρος «ποταμός» είναι οπωσδήποτε καταχρηστικός, αφού θα έπρεπε πιο σωστά να χαρακτηρίζεται ως «χειμάρρος» ή «ρέμα».

Η πρώτη στάση που κάνουμε είναι στο μέσον της απόστασης Αμνάτου-Αρκαδίου, στην Παναγία του Μερκούρη. Εδώ κάτω από τη σκιά ενός εντυπωσιακού πλατάνου, σώζονται τα ερείπια ενός μικρομοναστηρίου, στο οποίο κατά την παράδοση εγκαταβίβωσαν μοναχές («οι καλογράδες τ' Αρκαδιού»). Σε παλιότερες εποχές οι μοναχοί και οι μοναχές ήταν βέβαια πολύ περισσότεροι και οπωσδήποτε απαγορευόταν η συνύπαρξή τους. Γιατί μπορεί να θεωρούνταν άγιοι άνθρωποι, όμως ο σατανάς είχε και τότε πολλά πόδια και σε κάθε περίπτωση κρινόταν σκόπιμο «να μη βάζουν το παπούτι με τη φωτιά». Το μοναστήρι αυτό θα πρέπει να είχε ιδρυθεί πριν την οθωμανική κατάκτηση, κατά τον 18^ο αιώνα πάντως βρισκόταν σε λειτουργία. Σώζεται και η κρήνη του μοναστηριού, στο ύψος περίπου του δρόμου, πίσω από την πρόσοψη της οποίας κρύβεται ένα αξιόλογο υδραγωγείο. Η διπλανή φωτογραφία δείχνει το θύρωμά του, το οποίο όμως προ ετών κάποιιο φρόντισαν να υπεξαιρέσουν, επιταχύνοντας την κατάρρευση των τοίχων.

Την επόμενη στάση την πραγματοποιούμε λίγο πριν ο δρόμος ανηφορίζεται, οδεύοντας προς το Αρκαδί, στο πιο κοντινό στον Αρκαδιώτικη σημείο. Κοντά στη νεωτερική γέφυρα διασώζεται η παλιότερη του έτους 1685, ενώ στην ανατολική όχθη υφίσταται η κρήνη υδρέυσης του μοναστηριού, του έτους 1651 εκείνη. Να σημειώσουμε ότι στο άνυδρο οροπέδιο που χωροθετήθηκε το μοναστήρι δεν υπάρχουν πηγές νερού, οπότε το μοναστήρι υδρευόταν από την κρήνη αυτή, μαζί με μερικά πηγάδια και στέρνες βρόχινου νερού, μερικά από τις οποίες διασώζονται κάτω από τις εγκαταστάσεις του. Πολύ κοντά αναπτύσσεται η βιοτεχνική εγκατάσταση των ταμπακαριών του Αρκαδίου και μία στέρνα, που δείχνουν ότι η διαχείριση του νερού ήταν σε παλιότερες εποχές υποδειγματική. Η λειτουργία βυρσοδεψείων δεν πρέπει να μας ξενίζει, αφού ένας τόσο μεγάλος οργανισμός είχε όχι μόνο τέτοια αλλά και νερόμυλους, όπως θα δούμε παρακάτω, όπως και χαρκιδιά, σαμαράδικο, ξυλουργείο και άλλα εργαστήρια. Η φωτογραφία έχει τραβηχτεί κατά την ξενάγηση που μας πρόσφερε παλιότερα η Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου, στα πλαίσια των πολύ αξιόλογων «Πράσινων Πολιτιστικών Διαδρομών» που διοργανώνει κάθε χρόνο.

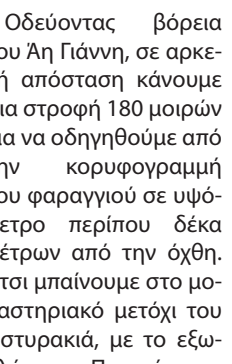
Μια μικρή παράκαμψη μας οδηγεί στον Άη Γιάννη Θεολόγο, ένα εκκλησάκι της βενετοκρατίας. Στην περιοχή του, με το χαρακτηριστικό όνομα «Τραπέζα», διανοίγεται το κεντρικό λατομείο από το οποίο εφοδούθηκε το οικοδομικό υλικό με το οποίο οικοδομήθηκε το μοναστήρι αλλά και πραγματοποιήθηκαν οι κατά καιρούς επισκευές και ανακαινίσεις του. Είναι φανερό ότι ονοματοδοτήθηκε από τους μεγάλους παραλληλεπίπεδους γόγκους της πέτρας, που διαμορφώθηκαν με φυσικό τρόπο. Αν προσεγγίσουμε στο «φρούδο» του φαραγγιού, μπορούμε να ανακαλύψουμε και το ξεχασμένο λατρευτικό σπήλαιο του Αγίου Αντωνίου, στο οποίο έχουμε αναφερθεί και παλιότερα.

Από εδώ και πέρα η διαδρομή πραγματοποιείται στην ανατολική παριά του φαραγγιού. Σε κάποιο σημείο ο προσεκτικός οδοιπόρος εντοπίζει την «Πηγή των Μύλων», το νερό της οποίας οδηγείται σήμερα εκτός του φαραγγιού. Οπωσδήποτε η ποιότητά του είναι αμφίβολη, αφού δεν είναι πολύ μακριά ο κεντρικός και μοναδικός ΧΥΤΑ του Ρεθύμνου. Πάντως νερό σήμερα δεν υφίσταται και βέβαια δεν οδηγείται στο σύστημα των νερόμυλων αμέσως παρακάτω, οι τρεις από τους οποίους υπάγονταν στην ιδιοκτησία του μοναστηριού, μαζί με το εντυπωσιακό μυλόσπιτό τους. Η βλάστηση στην περιοχή των νερόμυλων είναι οργιώδης, σε σημείο που να κρύβει τα εκεί αξιόλογα κτίσματα του προβιολιθικού πολιτισμού.

Οδεύοντας βόρεια του Άη Γιάννη, σε αρκετή απόσταση κάνουμε μια στροφή 180 μοιρών για να οδηγηθούμε από την κορυφογραμμή του φαραγγιού σε υψόμετρο περίπου δέκα μέτρων από την όχθη. Έτσι μπαίνουμε στο μοναστηριακό μετόχι του Αστυρακιά, με το εξωκλήσι της Παναγίας και τα ερείπια κτισμάτων βόρεια και δυτικά του. Είναι φανερό ότι επρόκειτο για κελιά και για βιοτεχνικούς χώρους. Το επικλινές έδαφος έχει εδώ σταθεροποιηθεί με μεγάλες κατασκευές αναβαθμών, που φτάνουν ψηλά, μέχρι μια εντυπωσιακή υδατοδεξαμενή. Εδώ παράγονταν τα φρούτα της μονής, ενώ παράλληλα διατηρούνταν ένα εκτεταμένο δάσος από κυπαρίσσια, με τους κορμούς των οποίων κατασκευάζονταν τα μεσοδόκια των κτισμάτων της.

Από εδώ και πέρα η διαδρομή πραγματοποιείται στην ανατολική παριά του φαραγγιού. Σε κάποιο σημείο ο προσεκτικός οδοιπόρος εντοπίζει την «Πηγή των Μύλων», το νερό της οποίας οδηγείται σήμερα εκτός του φαραγγιού. Οπωσδήποτε η ποιότητά του είναι αμφίβολη, αφού δεν είναι πολύ μακριά ο κεντρικός και μοναδικός ΧΥΤΑ του Ρεθύμνου. Πάντως νερό σήμερα δεν υφίσταται και βέβαια δεν οδηγείται στο σύστημα των νερόμυλων αμέσως παρακάτω, οι τρεις από τους οποίους υπάγονταν στην ιδιοκτησία του μοναστηριού, μαζί με το εντυπωσιακό μυλόσπιτό τους. Η βλάστηση στην περιοχή των νερόμυλων είναι οργιώδης, σε σημείο που να κρύβει τα εκεί αξιόλογα κτίσματα του προβιολιθικού πολιτισμού.

Εδώ διακόπτουμε συνήθως τη διάσχιση του αρκαδιώτικου φαραγγιού. Αν συνεχίσουμε, συναντάμε στις όχθες μερικά ακόμα εντυπωσιακά μνημεία. Πρώτος στη σειρά είναι ο Άγιος Δημήτριος της Πάνω Βιράν Επισκοπής, παλιότερο ρωμαϊκό λουτρό, και παρακάτω η σπηλαιώδης εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής Σταυρωμένου, δίπλα στο αρχαίο λατομείο και τις ρωμαϊκές θέρμες. Η εκβολή του ποταμού στη θάλασσα δημιουργεί στην ακτή ένα υπαίθριο αρχαιολογικό πάρκο, το οποίο γίνεται ακόμα εντυπωσιακότερο τις ημέρες που ακολουθούν τις θαλασσοταραχές, οπότε οι αρχαιολογικές αποκαλύψεις στην ακτή είναι ακόμα περισσότερες.

οικισμού Μούσι, όμως ακούγονταν και για τον Πίκρη το δίστιχο: Απου' χει θηλικό παιδί στου Πίκρη μην το δώσεις από βραδιάζει γρήγορα κι αργεί να ξημερώσει!

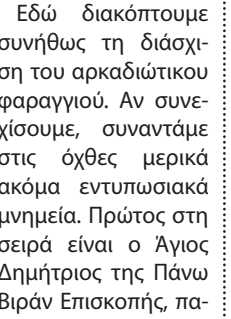
Πλησιάζουμε έτσι στο παρόχθιο χωριό του Πίκρη, η πλειοψηφία των κατοίκων του οποίου στο παρελθόν βιοποριζόταν από την ενέργεια του νερού, αφού ο αριθμός των εγκαταστάσεων των νερόμυλων πλησίαζε τις δύο δεκάδες. Ήταν δηλαδή ένα «νερομυλάδικο» χωριό, όπως αντίστοιχα ήταν οι Πάνω και Κάτω Μύλοι κοντά στο Ρέθυμνο, εν μέρει η Αργυρούπολη και εν συνόλω το Μούσι, στο φαράγγι των Μουρτζανών Μυλοσπτάμου. Οπωσδήποτε η θέση του χωριού είναι ευνοϊκότερη σε ό,τι αφορά τις κλιματικές συνθήκες από εκείνη των Μύλων και του

Σ' αυτό το μικροσκοπικό και απομονωμένο χωριουδάκι υπάρχει ένα πολύ σημαντικό μνημείο, η αγροτική έπαυλη της οικογένειας Clodio. Είναι η ίδια οικογένεια που είχε ένα ακόμα υποστατικό στο Χρυσόμναστρο (σημερινό Στρατιωτικό Μουσείο) και στο Μούντρος (με επίσης εντυπωσιακό θύρωμα). Το αστικό υποστατικό της το διατηρούσε στο Ρέθυμνο, στο οίκημα του σημερινού Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου. Κι όπως και στο Ρέθυμνο με το λατινικό

ρηνό Virtute fulcrida domus (= Η αρετή κάνει το σπίτι να αστράφτει), έτσι και στον Πίκρη το εξαιρετικό θύρωμα του κτηρίου φέρει κι αυτό μια επιγραφή: «MDCX Pateat Bonis», δηλαδή 1610 (Η πύλη) ανοίγεται στους καλούς (ή, πιο ελεύθερα, όλοι οι καλοί είστε ευπρόσδεκτοι). Δυστυχώς δεν διασώζεται το εξίσου εντυπωσιακό θολωτό πέρασμα στο ανατολικό τμήμα του μεγάρου, το οποίο κατέρρευσε προ ετών.

Το φαράγγι παρουσιάσαμε προχτές, με λόγο και προβολή διαφανειών, στον φιλόξενο χώρο της Εκθεσης του Τμήματος Δυτικής Κρήτης της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας. Το πρώτο τμήμα του, μέχρι δηλαδή τον οικισμό του Πίκρη, θα έχουμε την ευκαιρία να το περπατήσουμε την προσεχή **Κυριακή 30 Μαρτίου**. Αυτό βέβαια, καιρού επιτρέποντος. Αν σας αρέσει να περπατάτε κι αγαπάτε τη φύση μπορείτε να έλθετε μαζί μας, αφού πρώτα δηλώσετε συμμετοχή στο τηλέφωνο 6974026196 στον γράφοντα, που είναι και ο υπεύθυνος. Η έγκαιρη δήλωση είναι απαραίτητη προκειμένου να γίνουν συνεννοήσεις με τους

οδηγούς των ιδιωτικών αυτοκινήτων, με τα οποία θα μετακινηθούμε, ώστε να μη χρειαστεί να περπατήσουμε το φαράγγι προς τα πίσω, προς την αφετηρία δηλαδή. Κι αν εντυπωσιαστείτε από τα πολλά μνημεία της περιοχής, μπορείτε να γνωρίσετε εκείνα του τμήματος μετά τον Πίκρη σε επόμενη εκδρομή, την οποία προγραμματίζουμε, για μετά το Πάσχα, αυτή τη φορά με διοργάνωση του Σχολικού Μουσείου.

Από χτες πέρασε στο επέκεινα κι ο Αντώνης Πλυμάκης

Έφυγε ο Γιάννης Δογάνης

Αναχώρησε προ καιρού από τα επίγεια ο Γιάννης Δογάνης. Γεννήθηκε και πήρε τις εγκύκλιες σπουδές του στο Ρέθυμνο, αποφοιτώντας από το 1^ο εξαθέσιο Γυμνάσιο. Αργότερα προσελήφθη στη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη, όπου εξυπηρέτησε τους Ρεθεμνιώτες για δεκαετίες. Είχε όμως και δικά του ερευνητικά ενδιαφέροντα, στα οποία έδωσε διέξοδο αναδιφώντας τον παλιότερο Τύπο και αναδημοσιεύοντας στη συνέχεια κείμενα που αφορούσαν το παλιότερο Ρέθυμνο, με πρότιμη σ' εκείνα του αιμνηστού δικηγόρου Μιχαήλ Παπαδάκη. Θα τον θυμόμαστε να κυκλοφορεί με τον χαρακτηριστικό μπερέ του ή με ψαθάκι στο κεφάλι. Θα τον φέρνουμε στη μνήμη μας περισσότερο στην καρτέλα του στο τραπέζι του αναγνωστηριού του παλιού κτηρίου της Βιβλιοθήκης, χαμένο μέσα στις αναζητήσεις του, πάντα σεμνός και χαμηλόφωνος. Προσωπικά θα τον θυμάμαι πρόθυμο να με εξυπηρετήσει, μακαρίζοντας τον πατέρα μου και καθηγητή του «Στρατιδικώστα», που «του έμαθε γράμματα» κι «αγαπούσε τα φωταχάϊδα». Ας είναι μακρά η μνήμη του!

Διάλεξη για τον καθηγητή Πέτρο Θέμελη

Την **μεταπροσεχή Κυριακή 6 Απριλίου** έχω προσκληθεί να δώσω διάλεξη στο Λύκειο Ελληνίδων Ρεθύμνης, με τον τίτλο «Πέτρος Θέμελης: ο αρχαιολόγος, ο συγγραφέας, ο δάσκαλος, ο οραματιστής». Θα μπορούσα να προσθέσω πολλές ακόμα ιδιότητες του αιμνηστού πανεπιστημιακού καθηγητή, όπως του ζωγράφου, του φιλόσοφου και του ποιητή, αρκούμεθα όμως εδώ να αναφέρω ότι θεωρείται από τους συναδέλφους του, σε Ελλάδα και εξωτερικό, ως ο σπουδαιότερος Έλληνας αρχαιολόγος του τέλους του 20ού αιώνα και των αρχών του 21^{ου}. Μ' αυτόν το άνθρωπο είχαμε την τύχη να συνοδοιπορούμε οι Ρεθεμνιώτες στην Ελεύθερα και στην πόλη μας για δυο ολόκληρες δεκαετίες. Αν θέλουμε να μάθουμε περισσότερα γι' αυτόν, μπορούμε να παρευρεθούμε στην εκδήλωση, που θα είναι σύντομη και θα συνοδεύεται από προβολή διαφανειών.

Από χτες πέρασε στο επέκεινα κι ο Αντώνης Πλυμάκης

Από χτες το πρωί αναχώρησε για το επέκεινα κι ο Αντώνης Πλυμάκης, λαογράφος, ορειβάτης, σπηλαιολόγος και εραστής της φύσης. Έχω αναφερθεί παλιότερα από αυτή τη θέση για την προσφορά του και επιφυλάσσομαι για την περισσότερα τις επόμενες μέρες. Θα τον θυμόμαστε πάντα ευθυεπή, οξυδερκή, ριφokinδυνο, μεθοδικό και πάνω απ' όλα σεμνό και περήφανο, ιδιότητες που τον χαρακτήριζαν μέχρι το τέλος, που ήρθε φυσικά, χωρίς να επιβραβεύει στο ελάχιστο ειδικούς και φίλους.

